

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

VOL.2 № 4

2025

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA NUTQ FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHDA KOMMUNIKATIV METODLARNING NAZARIY ASOSLARI

Holikulova Feruza Xasanovna
Navoiy davlat universiteti, professor (DSc)

Annotatsiya

Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida nutq faoliyatini rivojlantirishda kommunikativ metodlarning nazariy asoslari tahlil qilinadi. Nutq faoliyati o‘quvchining fikrlash, idrok etish, tushunish, munosabat bildirish va ijtimoiy muloqotga kirishish jarayoni bilan uzviy bog‘liq murakkab pedagogik-psixologik hodisa sifatida yoritiladi. Maqolada kommunikativ metodlarning mohiyati, ularning an‘anaviy reproduktiv usullardan farqi, o‘quvchi shaxsini faollashtirishdagi o‘rni hamda dialogik va monologik nutqni rivojlantirishdagi metodik imkoniyatlari ochib beriladi. Tadqiqotda kommunikativ metodlar o‘quvchini tayyor bilimni takrorlovchi emas, balki nutqiy vaziyatda faol ishtirok etuvchi, fikr bildiruvchi, suhbatdoshini tinglovchi va muloqot maqsadiga erishuvchi subyekt sifatida shakllantirishi asoslanadi. Shuningdek, savol-javob, suhbat, munozara, rolli o‘yin, vaziyatli topshiriq va ijodiy hikoya kabi metodlarning boshlang‘ich ta‘limdagi nazariy-metodik ahamiyati ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta‘lim, nutq faoliyati, kommunikativ metodlar, og‘zaki nutq, dialogik nutq, monologik nutq, muloqot, kommunikativ kompetensiya, metodika.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ КОММУНИКАТИВНЫХ МЕТОДОВ В РАЗВИТИИ РЕЧЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Холикулова Феруза Хасановна
Навоийский государственный университет, профессор (DSc)

Аннотация

В данной статье анализируются теоретические основы коммуникативных методов в развитии речевой деятельности учащихся начальных классов. Речевая деятельность рассматривается как сложное педагогико-психологическое явление, тесно связанное с мышлением, восприятием, пониманием, выражением отношения и участием в социальном общении. В статье раскрываются сущность коммуникативных методов, их отличие от традиционных репродуктивных способов обучения, роль в активизации личности учащегося, а также методические возможности развития диалогической и монологической речи. Обосновывается, что коммуникативные методы формируют ученика не как пассивного повторителя готовых знаний, а как активного субъекта речевой ситуации, способного выражать мнение, слушать собеседника и достигать цели общения. Также показано теоретико-методическое значение вопросно-ответного метода, беседы, дискуссии, ролевой игры, ситуативных заданий и творческого рассказа в начальном образовании.

Ключевые слова: начальное образование, речевая деятельность, коммуникативные методы, устная речь, диалогическая речь, монологическая речь, общение, коммуникативная компетенция, методика.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF COMMUNICATIVE METHODS IN DEVELOPING SPEECH ACTIVITY IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Holikulova Feruza Xasanovna
Navoi State University, Professor (DSc)

Abstract

This article analyzes the theoretical foundations of communicative methods in developing speech activity among primary school pupils. Speech activity is considered as a complex pedagogical and psychological phenomenon closely connected with thinking, perception, understanding, expressing attitudes and participating in social communication. The article reveals the essence of communicative methods, their difference from traditional reproductive teaching methods, their role in activating the learner's personality, and their methodological potential in developing dialogic and monologic speech. The study substantiates that communicative methods form the pupil not as a passive repeater of ready-made knowledge, but as an active subject of a speech situation who can express opinions, listen to an interlocutor and achieve the purpose of communication. The theoretical and methodological significance of question-and-answer activities, conversation, discussion, role play, situational tasks and creative storytelling in primary education is also highlighted.

Keywords: primary education, speech activity, communicative methods, oral speech, dialogic speech, monologic speech, communication, communicative competence, methodology.

Boshlang'ich ta'lim bolaning nutqiy, aqliy va ijtimoiy rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi. Bu davrda o'quvchi o'qish, yozish, tinglash va gapirish kabi asosiy nutqiy faoliyat turlarini egallaydi, atrofdagi kishilar bilan ongli muloqotga kirishadi, fikrini ifodalash, savol berish, javob qaytarish, eshitganini tushunish va o'z munosabatini bildirishga o'rganadi. Shuning uchun boshlang'ich sinflarda nutq faoliyatini rivojlantirish faqat ona tili va o'qish savodxonligi darslarining vazifasi emas, balki butun ta'lim jarayonining markaziy pedagogik muammolaridan biri sifatida qaralishi zarur.

Nutq faoliyati insonning tafakkuri, xotirasi, tasavvuri, emotsional holati va ijtimoiy tajribasi bilan bevosita bog'liqdir. O'quvchi so'z orqali nafaqat tayyor fikrni ifodalaydi, balki fikrni shakllantiradi, aniqlashtiradi va boshqalarga yetkazadi. Shu bois nutq faoliyatini rivojlantirish o'quvchining bilish jarayonini faollashtirish, mantiqiy fikrlashini kuchaytirish, ijtimoiy moslashuvini ta'minlash va shaxsiy o'zini namoyon etish imkoniyatlarini kengaytirish bilan uzviy bog'liqdir.

An'anaviy ta'lim amaliyotida nutqni rivojlantirish ko'pincha matnni qayta hikoya qilish, savolga qisqa javob berish, she'r yodlash yoki grammatik qoidalarni takrorlash orqali amalga oshirilgan. Bunday ish shakllari muayyan ahamiyatga ega bo'lsa-da, ular o'quvchining real muloqot vaziyatida erkin, mustaqil va maqsadli nutqiy harakat qilishini har doim ham ta'minlay olmaydi. Zamonaviy pedagogik yondashuv esa o'quvchini faol subyekt sifatida ko'rib, uning nutqiy faoliyatini muloqot, hamkorlik, muammoli vaziyat, ijodiy izlanish va shaxsiy munosabat bildirish jarayoni bilan bog'lashni talab qiladi. Ana shu ehtiyoj kommunikativ metodlarning nazariy va amaliy ahamiyatini oshiradi.

Kommunikativ metodlar ta'lim jarayonida til va nutqni real muloqot vositasi sifatida o'zlashtirishga yo'naltirilgan metodlar majmuasidir. Bu metodlar orqali o'quvchi gapirishni faqat topshiriqni bajarish uchun emas, balki fikr almashish, tushuntirish, bahslashish, izohlash, dalillash, kelishish yoki o'z munosabatini bildirish uchun qo'llaydi. Natijada nutq faoliyati sun'iy mashq darajasidan chiqib, tabiiy kommunikativ jarayonga aylanadi. Mazkur maqolaning maqsadi boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutq faoliyatini rivojlantirishda kommunikativ metodlarning nazariy asoslarini yoritish, ularning pedagogik imkoniyatlarini aniqlash va boshlang'ich ta'lim metodikasi nuqtayi nazaridan ilmiy asoslashdan iborat.

Tadqiqotda nazariy tahlil, ilmiy manbalarni qiyosiy o'rganish, pedagogik kuzatish, metodik umumlashtirish va didaktik modellashtirish usullaridan foydalanildi. Nazariy tahlil jarayonida nutq faoliyati nazariyasi, kommunikativ kompetensiya, bola nutqining rivojlanish bosqichlari, dialogik va monologik nutqning shakllanish xususiyatlari hamda kommunikativ metodlarning didaktik mohiyati o'rganildi. Xususan, L. S. Vygotskiyning nutq va tafakkur

aloqadorligi haqidagi qarashlari, A. A. Leontyevning nutqiy faoliyat nazariyasi, D. B. Elkoninning kichik maktab yoshidagi bolalar psixologiyasiga oid g'oyalari, D. Hymesning kommunikativ kompetensiya konsepsiyasi va E. I. Passovning kommunikativ metod haqidagi ilmiy yondashuvlari metodik jihatdan talqin qilindi.

Pedagogik kuzatish davomida boshlang'ich sinf darslarida o'quvchilarning nutqiy faolligi, savollarga javob berish sifati, o'z fikrini kengaytirib aytish qobiliyati, suhbatda ishtirok etishi, juftlik va guruhda ishlash jarayonidagi muloqot madaniyati, hikoya tuzish va qayta bayon qilishdagi izchilligi kuzatildi. Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilar ko'pincha o'qituvchi savoliga qisqa javob berishga odatlanadi, mustaqil savol berish, fikrni asoslash, suhbatdosh fikriga munosabat bildirish yoki muammoli vaziyatda nutqiy tashabbus ko'rsatishda qiyinchiliklarga duch keladi. Bu holat nutq faoliyatini rivojlantirishda kommunikativ metodlarning izchil va maqsadli qo'llanishi zarurligini ko'rsatadi.

Didaktik modellashtirish jarayonida kommunikativ metodlar asosida nutq faoliyatini rivojlantirishning uchta nazariy yo'nalishi ajratib qaraldi. Birinchi yo'nalish nutqiy motivatsiyani shakllantirish bilan bog'liq bo'lib, unda o'quvchi gapirishga ichki ehtiyoj sezishi, nutqiy vaziyatni tushunishi va muloqot maqsadini anglashiga e'tibor qaratiladi. Ikkinchi yo'nalish nutqiy harakatni tashkil etish bilan izohlanadi; bunda o'quvchi savol berish, javob qaytarish, fikrni davom ettirish, izohlash va dalillash kabi amaliy harakatlarni bajaradi. Uchinchi yo'nalish nutqiy natijani tahlil qilish bilan bog'liq bo'lib, unda o'quvchi o'z nutqining tushunariligi, izchilligi, vaziyatga mosligi va ta'sirchanligini anglashga o'rganadi.

Tadqiqot natijalari kommunikativ metodlar boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutq faoliyatini rivojlantirishning samarali nazariy-metodik asosi ekanini ko'rsatdi. Bu metodlarning asosiy xususiyati shundaki, ular o'quvchini tayyor bilimni takrorlovchi emas, balki muloqot jarayonida faol ishtirok etuvchi shaxs sifatida shakllantiradi. O'quvchi kommunikativ topshiriqlarni bajarish jarayonida tinglaydi, tushunadi, fikr bildiradi, savol beradi, suhbatdoshining munosabatini hisobga oladi va o'z nutqini vaziyatga moslashtiradi. Bunday faoliyat nutqni faqat til birliklari yig'indisi sifatida emas, balki ijtimoiy va shaxsiy mazmunga ega harakat sifatida rivojlantiradi.

Kommunikativ metodlarning nazariy asosida nutqning faoliyat sifatidagi talqini yotadi. Nutq faoliyati maqsad, motiv, vosita va natijaga ega bo'lgan murakkab jarayondir. O'quvchi gapirishdan oldin nima haqida, kimga, nima maqsadda va qanday shaklda gapirishini ongli yoki yarim ongli tarzda belgilaydi. Agar darsda bu jarayon faqat "savol berildi — javob qaytarildi" ko'rinishida tashkil etilsa, nutq faoliyati cheklangan bo'lib qoladi. Kommunikativ metodlar esa nutqiy vaziyat yaratadi, o'quvchining fikr bildirish ehtiyojini uyg'otadi va uning nutqiy harakatini maqsadli yo'naltiradi.

Boshlang'ich sinflarda savol-javob metodi kommunikativ metodlarning eng sodda, ammo muhim shakllaridan biridir. Biroq bu metod faqat reproduktiv javob olishga xizmat qilsa, uning rivojlantiruvchi imkoniyati cheklanadi. Savol o'quvchini o'ylashga, izohlashga, solishtirishga, sababini tushuntirishga yoki munosabat bildirishga undagan taqdirdagina kommunikativ ahamiyat kasb etadi. Masalan, "Qahramon nima qildi?" mazmunidagi savol o'quvchidan ma'lumotni eslashni talab qilsa, "Qahramonning xatti-harakatiga qanday baho berasiz?" yoki "Siz uning o'rnida qanday yo'l tutardingiz?" kabi savollar o'quvchini mustaqil fikrlashga va nutqiy munosabat bildirishga yo'naltiradi.

Suhbat metodi ham nutq faoliyatini rivojlantirishda muhim nazariy asosga ega. Suhbat jarayonida o'quvchi o'qituvchi yoki sinfdoshi bilan fikr almashadi, savolni tushunadi, javobini mantiqan tuzadi va suhbat mazmuniga mos munosabat bildiradi. Suhbatning samarali bo'lishi o'qituvchining savol qo'yish mahoratiga, o'quvchilarga fikr bildirish uchun yetarli vaqt berishiga va har bir javobni muloqotning keyingi bosqichiga aylantira olishiga bog'liq. Bunda o'qituvchi faqat baholovchi emas, balki muloqotni boshqaruvchi va rag'batlantiruvchi shaxs sifatida ishtirok etadi.

Rolli o‘yinlar boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida nutq faoliyatini tabiiy rivojlantirish imkonini beradi. Bola rolli vaziyatda obrazga kiradi, nutqiy vazifani bajaradi, suhbatdoshga murojaat qiladi, so‘z tanlaydi va intonatsiyadan foydalanadi. Masalan, “kutubxonachi va o‘quvchi”, “shifokor va bemor”, “sotuvchi va xaridor”, “mehmon va mezbom” kabi vaziyatlar o‘quvchilarda muloqotning turli shakllarini egallashga yordam beradi. Bunday topshiriqlar orqali bola nutqiy odob, murojaat shakllari, savol berish va javob qaytarish madaniyatini amaliy ravishda o‘zlashtiradi.

Vaziyatli topshiriqlar kommunikativ metodlarning yanada murakkab shakli bo‘lib, ular o‘quvchini muayyan hayotiy yoki o‘quv vaziyatida nutqiy yechim topishga undaydi. Bunday topshiriqlarda yagona tayyor javob bo‘lmaydi; o‘quvchi vaziyatni anglaydi, unga munosabat bildiradi va o‘z fikrini asoslaydi. Masalan, sinfdoshiga yordam berish, tabiatni asrashga chaqirish, ertak qahramoniga maslahat berish, yo‘lni tushuntirish yoki bayram tabrigi tayyorlash kabi vaziyatlar o‘quvchilarning nutqiy ijodkorligini oshiradi. Bu metodlar orqali og‘zaki nutqning mazmuniy, mantiqiy va ijtimoiy tomonlari birgalikda rivojlanadi.

Kommunikativ metodlarning boshlang‘ich ta‘limdagi nazariy ahamiyati shundaki, ular nutq faoliyatini o‘quvchining umumiy shaxsiy rivojlanishi bilan bog‘laydi. Nutq bolaning tashqi ifoda vositasi bo‘lishi bilan birga, uning ichki fikrlash jarayonini tashkil etuvchi mexanizm hamdir. L. S. Vygotskiy nutq va tafakkur o‘rtasidagi bog‘liqlikni asoslab, bola fikrining so‘z orqali shakllanishini ta‘kidlagan. Demak, o‘quvchini ko‘proq va mazmunli gapirtirish uning tafakkurini ham faollashtiradi. Kommunikativ metodlar aynan shu jihati bilan boshlang‘ich ta‘limda alohida ahamiyatga ega.

Nutq faoliyatini rivojlantirishda dialogik nutq markaziy o‘rin egallaydi. Kichik maktab yoshidagi o‘quvchi uchun dialog tabiiy muloqot shaklidir, chunki u savol berish, javob olish, aniqlashtirish va munosabat bildirish orqali atrof-muhitni o‘rganadi. Shu bois dars jarayonida dialog faqat o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi savol-javob bilan cheklanmasligi kerak. O‘quvchilar o‘zaro suhbatlashishi, juftlikda fikr almashishi, guruhda muhokama qilishi va umumiy xulosaga kelishi zarur. Bunday jarayonda nutq ijtimoiy hamkorlik vositasiga aylanadi.

Monologik nutqni rivojlantirishda ham kommunikativ metodlarning o‘rni katta. O‘quvchi biror rasm, matn, voqea yoki shaxsiy kuzatuv asosida hikoya tuzganda, u fikrni rejalashtiradi, asosiy mazmunni tanlaydi, gaplarni izchil bog‘laydi va yakuniy xulosaga keladi. Bu jarayon boladan nafaqat so‘z boyligini, balki mantiqiy fikrlashni ham talab qiladi. Kommunikativ metodlar monologik nutqni sun‘iy yodlashdan chiqarib, o‘quvchining shaxsiy tajribasi, tasavvuri va munosabati bilan bog‘laydi. Natijada nutq jonli, mazmunli va ta‘sirchan bo‘ladi.

Kommunikativ metodlarning samaradorligi sinfdagi psixologik muhitga ham bog‘liq. Agar o‘quvchi xato qilishdan qo‘rqsa, uning nutqiy faolligi pasayadi. Shuning uchun o‘qituvchi o‘quvchilarni erkin fikr bildirishga rag‘batlantirishi, xatolarni keskin tanqid qilmasdan, ularni to‘g‘ri ifoda variantlarini topishga yo‘naltirishi lozim. Nutqiy rivojlanish bosqichma-bosqich amalga oshadigan jarayon bo‘lgani uchun har bir o‘quvchining individual imkoniyatini hisobga olish muhimdir. Ba‘zi o‘quvchilar keng va erkin gapira olsa, boshqalari qisqa javob bilan cheklanadi. Kommunikativ metodlar ana shu farqlarni hisobga olgan holda tayanch so‘zlar, namunaviy gaplar, rasmiy materiallar, juftlikdagi suhbat va guruhli yordam orqali o‘quvchini bosqichma-bosqich nutqiy faollikka olib kiradi.

Kommunikativ metodlarning yana bir nazariy asosi shundaki, ular til materialini mazmunli faoliyat ichida o‘zlashtirishga yordam beradi. O‘quvchi so‘z, gap, matn, talaffuz va grammatik shakllarni alohida yodlash orqali emas, balki muloqotda qo‘llash orqali puxta egallaydi. Masalan, sifatlarni o‘rganishda predmetni tasvirlash, fe‘llarni o‘rganishda harakatni ifodalash, bog‘lovchilarni o‘rganishda voqealar o‘rtasidagi munosabatni tushuntirish o‘quvchi uchun ancha samarali bo‘ladi. Chunki bunda grammatik birlik kommunikativ vazifani bajaradi va o‘quvchi uni amaliy ehtiyoj orqali o‘zlashtiradi.

Shuningdek, kommunikativ metodlar tarbiyaviy mazmun bilan ham chambarchas

bog'liqdir. Muloqot jarayonida bola hurmat, tinglash madaniyati, fikrga munosabat bildirish, kelishmovchilikni madaniyatli hal qilish, boshqalarning fikrini qadrlash kabi ijtimoiy fazilatlarini egallaydi. Boshlang'ich ta'limda nutq faoliyatini rivojlantirish shuning uchun faqat lingvistik vazifa emas, balki tarbiyaviy va ijtimoiy vazifa hamdir. To'g'ri tashkil etilgan kommunikativ metodlar orqali o'quvchida o'ziga ishonch, faollik, hamkorlik, mas'uliyat va nutqiy madaniyat shakllanadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutq faoliyatini rivojlantirishda kommunikativ metodlar muhim nazariy-metodik asosga ega. Ular o'quvchini tayyor bilimni takrorlashdan faol muloqotga, qisqa javob berishdan mustaqil fikr bildirishga, grammatik shaklni yodlashdan uni real nutqiy vaziyatda qo'llashga olib keladi. Kommunikativ metodlarning samarasi shundaki, ular nutqiy faoliyatni tafakkur, ijtimoiy tajriba, emotsional munosabat va shaxsiy faollik bilan bog'laydi.

Tadqiqot natijalari savol-javob, suhbat, rolli o'yin, vaziyatli topshiriq, ijodiy hikoya va guruhli muhokama kabi metodlar boshlang'ich sinf o'quvchilarining dialogik va monologik nutqini rivojlantirishda samarali ekanini ko'rsatadi. Bu metodlar orqali o'quvchi tinglash, tushunish, savol berish, javob qaytarish, fikrni asoslash, suhbatdoshga munosabat bildirish va muloqot maqsadiga erishish ko'nikmalarini egallaydi. Shu bilan birga, kommunikativ metodlar o'quvchilarning o'ziga ishonchini oshiradi, ularni jamoaviy faoliyatga tayyorlaydi va nutqiy madaniyatini shakllantiradi.

Shunday qilib, boshlang'ich ta'limda nutq faoliyatini rivojlantirish kommunikativ metodlar asosida tashkil etilganda, ta'lim jarayoni mazmunan boyiydi, o'quvchi shaxsi faollashadi va nutq o'quv faoliyatining tabiiy hamda samarali vositasiga aylanadi. Kelgusida boshlang'ich sinflar uchun kommunikativ metodlar tizimini sinflar kesimida ishlab chiqish, nutqiy rivojlanish mezonlarini aniqlashtirish va o'qituvchilar uchun amaliy-metodik tavsiyalar yaratish dolzarb ilmiy-amaliy vazifa bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Выготский Л. С. Мышление и речь. – М.: Лабиринт, 1999. – 352 с.
2. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность. – М.: Просвещение, 1969. – 214 с.
3. Эльконин Д. Б. Психология обучения младшего школьника. – М.: Знание, 1974. – 64 с.
4. Зимняя И. А. Педагогическая психология. – М.: Логос, 2004. – 384 с.
5. Пассов Е. И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. – М.: Просвещение, 1991. – 223 с.
6. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. – СПб.: Питер, 2002. – 720 с.
7. Гальперин П. Я. Введение в психологию. – М.: Книжный дом «Университет», 1999. – 332 с.
8. Hymes D. On communicative competence // *Sociolinguistics: Selected Readings* / ed. by J. B. Pride, J. Holmes. – Harmondsworth: Penguin, 1972. – P. 269–293.
9. Canale M., Swain M. Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing // *Applied Linguistics*. – 1980. – Vol. 1, No. 1. – P. 1–47.
10. G'ulomov A., Qodirov M. Ona tili o'qitish metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2001. – 240 b.